

Kedykoľvek čítam slovné spojenie ako „procesy s vojnovými vinníkmi“, „potrestanie vojnových zločinov“ a podobne, vybaví sa mi v pamäti niečo, čo som videl pred niekoľkými mesiacmi v tábore vojnových zajatcov v južnom Nemecku.

Spolu s jedným dopisovateľom sme mali prehliadku tábora v sprievode drobného viedenského Žida, ktorý pracoval pre sekciu americkej armády zameranú na vypočúvanie väzňov. Bol to chytrý plavovlasý, celkom fešný, asi dvadsaťpäťročný mladík, politicky oveľa zorientovanejší než priemerný americký dôstojník, a preto mal človek potešenie z jeho prítomnosti. Tábor sa nachádzal na letisku, a keď sme prešli popri oplotenom sektore, náš sprievodca nás zaviedol do hangára, kde sa „preverovali“ rôzni zajatci, ktorí patrili do inej kategórie ako ostatní.

Na jednom konci hangára ležalo vedľa seba na betónovej podlahe asi desať mužov. Ako nám vysvetlili, boli to dôstojníci SS, oddelení od ostatných väzňov. Bol medzi nimi aj muž v špinavých civilných šatách, ktorý ležal s rukou preloženou cez tvár a očividne spal. Mal čudne a strašne znetvorené chodidlá. Boli síce celkom symetrické, ale stočené tak výrazne dogulata, že vyzerali skôr ako konské kopytá než ako niečo ľudské. Keď sme sa blížili k tejto skupine, náš drobný židovský sprievodca sa značne rozrušil.

„Toto je skutočná sviňa!“ povedal a zrazu vykopol ťažkou vojenskou bagančou tak, že trafil muža strašným kopancom do oblúka jednej z jeho deformovaných nôh.

„Vstaň, ty sviňa!“ kričal na muža, ktorý sa strhol zo spánku, a potom zakričal niečo podobné po nemecky. Väzeň sa pozbieral na nohy a tackavo sa postavil do pozoru. S rovnakým návalom hnevu – takmer pritom poskakoval – nám Žid porozprával príbeh tohto väžňa. Bol to „skutočný“ nacist, podľa stranického čísla bol partajníkom od samého začiatku a zastával pozíciu zodpovedajúcu hodnosti generála v politickej sekcii SS. Bolo takmer isté, že mal na starosti koncentračné tábory a riadil mučenie a popravy obesením. Skrátka, predstavoval všetko, proti čomu sme uplynulých päť rokov bojovali.

Ja som medzitým skúmal vzhľad toho muža. Odhliadnuc od toho, v akom úbohom stave bol, vyhladovaný a neoholený, ako obvykle čerstvo zajatý človek vyzerá, bol to naozaj nechutný typ človeka. Nepôsobil však brutálne ani zvlášť desivo, skôr neuroticky a tak akosi intelektuálne. Jeho bledé, vyhybavé oči skresľovali silné okuliare. Mohol to byť kňaz bez sutany, herec zničený pitím alebo duchárske médium. Podobné indivíduá

som stretával v londýnskych ubytovaniach i v čitárni Britského múzea. Bol očividne mentálne nevyrovnaný – vlastne sa dalo pochybovať o jeho duševnom zdraví, aj keď v danej chvíli dával dostatočne najavo strach z ďalšieho kopanca. A predsa všetko, čo mi o ňom ten Žid porozprával, mohla byť pravda a zrejme to aj pravda bola! Takže ten nacistický mučiteľ z našich predstáv, to monštrum, proti ktorému sme toľké roky bojovali, sa scvrklo na túto poľutovaniahodnú trosku, ktorá očividne nepotrebovala trest, ale psychiatrické liečenie.

Neskôr došlo aj na ďalšie ponižovanie. Jeden dôstojník SS, statné chlapisko, dostal príkaz vyzliecť sa do pol tela a ukázať krvnú skupinu, ktorú mal vytetovanú pod pazuchou, ďalší nám musel vysvetľovať svoje klamstvo o tom, že nebol členom SS, a to, prečo sa pokúšal vydávať za radového vojaka wehrmachtu. Napadlo mi, či si ten Žid naozaj užíva tú novonadobudnutú moc, ktorou disponoval. Dospel som k záveru, že to tak nie je a že si len – ako muž v bordeli, chlapec fajčiari svoju prvú cigaretu alebo turista ponevierajúci sa po galérii – nahovára, že ho to baví, a správa sa iba tak, ako si to predstavoval v čase, keď bol bezmocný.

Je absurdné vyčítať ktorémukoľvek nemeckému či rakúskemu Židovi, že sa teraz vŕši na nacistoch. Len Boh vie, aké úcty si musí tento muž vyrovnať. Je veľmi pravdepodobné, že mu vyvraždili celú rodinu – napokon, aj onen neovládateľný kopanec do väzňa je len taká lapálie v porovnaní so zverstvami napáchanými hitlerovským režimom. Lenže práve táto scéna a ešte mnoho ďalšieho, čo som videl v Nemecku, mi vyjasnili, že celá tá myšlienka pomsty a trestu je len detinským snom. Prísne vzaté, nič také ako pomsta neexistuje. Je to akt, ktorý chce človek vykonať, keď je bezmocný a preto, že je bezmocný; len čo pocit bezmocnosti zmizne, vyprchá s ním aj tá túžba.

Kto by v roku 1940 neskákal od radosti pri myšlienke na kopance do dôstojníkov SS a ich ponižovanie? Ale keď sa to stane možným, je to už len žalostné a nechutné. Keď vystavili Mussoliniho mŕtvolu na verejnosti, údajne akási stará žena vytiahla revolver a vypálila do nej päť rán s výkrikom: „To máš za mojich piatich synov!“ Je to síce historka, akú si rady vymyslia všetky noviny, ale možno je to pravda. Mňa by však zaujímalo, koľko zadostučinenia prinieslo tých päť výstrelov tej žene, ktorá o nich bezpochyby snívala celé tie roky. Na to, aby sa dostala k Mussolinimu tak blízko, aby ho mohla výstrelmi zasiahnuť, musel byť on už mŕtvy.

Ak je široká verejnosť v našej krajine zodpovedná za toto monštruózne mierové vyrovnanie, ktoré sa teraz Nemecku vnucuje, je to preto, lebo nedokáže predvídať, že trestanie nepriateľa neprináša zadostučinenie. V tichosti sme súhlasili so zločinmi, ako je vyhnutie Nemcov z východného

Pruska – teda niektorým zločinom sme zabrániť nemohli, no mohli sme proti nim aspoň protestovať –, a keďže nás Nemci rozhnevali a súčasne sme sa ich báli, boli sme presvedčení, že keby boli na kolenách, neľutovali by sme ich. Trváme na tejto politike, respektíve necháme iných, aby na nej trvali v našom mene, a to pre nejasný pocit, že ak sme sa rozhodli Nemecko potrestať, mali by sme konať a urobiť to. Ale vlastne u nás ani nevidno veľa otvorenej nenávisti k Nemecku a povedal by som, že ešte menej jej je v okupačnej armáde. Len sadistická menšina, ktorá musí mať svoje „zverstvú“ z toho či onoho zdroja, sa dychtivo zaujíma o hon na vojnových zločincov a zradcov. Spýtajte sa priemerného človeka, z akých zločinov by mali byť obvinení Göring, Ribbentrop a ostatní, a on vám to nedokáže povedať. Keď sa potrestanie týchto netvorov stane možným, akosi stráca na príťažlivosti; vlastne keď sa títo ľudia ocitnú pod zámkom, takmer prestávajú byť netvormi.

Žiaľ, často je potrebný nejaký konkrétny incident, aby človek zistil, aké sú jeho skutočné pocity. Tu je moja ďalšia spomienka na Nemecko. Niekoľko hodín po tom, ako francúzska armáda dobyla Stuttgart, som vstúpil s jedným belgickým novinárom do mesta, v ktorom ešte vládol istý chaos. Ten Belgičan pôsobil celú vojnu v európskom vysielaní BBC a ako takmer všetci Francúzi alebo Belgičania prejavoval oveľa tvrdší postoj k „Nemčúrom“, ako by mal Angličan či Američan. Všetky mosty v meste vyleteli do povetria a my sme sa doň museli dostať po lávke pre chodcov, ktorú Nemci s evidentným nasadením bránili. Dole pod schodmi ležal na chrbte mŕtvy nemecký vojak. Mal voskovožltú tvár. Nieкто mu položil na hrud' kycticu orgovánu, ktorý kvitol všade naokolo.

Keď sme prechádzali okolo, ten Belgičan odvrátil tvár. Keď sme už boli dosť ďaleko od lavičky, priznal sa mi, že po prvý raz v živote videl mŕtveho človeka. Myslím, že mohol mať tak tridsaťpäť rokov a štyri roky vysielal v rozhlase vojnovú propagandu. Niekoľko dní nato sa jeho postoj výrazne zmenil. Na mesto zničené bombardovaním, ako aj na ponížovanie, ktorému boli Nemci vystavovaní, sa pozeral so zhynutím a pri jednej príležitosti dokonca zasiahol, aby zabránil zvlášť odpornému drancovaniu. Keď sme odchádzali, dal zvyšok kávy, ktorú sme si pri-niesli, Nemcom, u ktorých sme boli ubytovaní. Týždeň predtým by ho nápad dať kávu „Nemčúrom“ možno pohoršil. Ale ako mi povedal, keď uvidel „ce pauvre mort“ pri tej lavičke pre chodcov, jeho city sa zmenili: zrazu jasne pochopil, čo znamená vojna. A pritom keby sme sa náhodou dostali do mesta inou trasou, možno by bol ušetrený zážitku z pohľadu aj na tú jedinou mŕtvolu z oných – zhruba – dvadsiatich miliónov, ktoré padli za obeť tejto vojne.

— —

Keď zoberieme do úvahy pravdepodobnosť, s akou by nás mohla atómová bomba do piatich rokov rozmetať na kusy, nevyvoláva to až takú diskusiu, ako by človek očakával. Noviny síce uverejňujú množstvo diagramov o protónoch a neutrónoch, ale to priemernému človeku veľmi nepomáha, ako ani ustavičné omieľanie planých vyhlásení, že by bomba „mala podliehať medzinárodnej kontrole“. Je však zvláštne, ako málo, teda v každom prípade v tlači, sa hovorí o otázke, ktorá by nás mala zaujímať najväčšmi zo všetkých, konkrétne: „Aké ťažké je vyrobiť takúto vec?“

Informácie, ktoré máme – myslím teda my, široká verejnosť –, k nám prichádzajú nepriamo, totiž v súvislosti s rozhodnutím prezidenta Trumana neodovzdať niektoré tajomstvá Sovietskemu zväzu. Pred niekoľkými mesiacmi, keď sa o bombe stále ešte iba dohadovalo, existovalo rozšírené presvedčenie, že štiepenie atómu je problém fyzikov, a keď ho vyriešia, bude nová a ničivá zbraň k dispozícii takmer všetkým. (Hovorilo sa, že v ktorejkoľvek chvíli by nejaký blázon z laboratória mohol rozdrviť civilizáciu na márne kúsky rovnako ľahko, ako odpáliť ohňostroj.)

Keby to bola pravda, razantne by sa zmenilo celé smerovanie histórie. Rozdiel medzi veľkým štátom a malým štátom by sa zmazal a moc štátu nad jedincom by sa značne oslabil. Ako však zrejme vyplýva z poznámok prezidenta Trumana a ďalších komentárov na túto tému, bomba je úžasne nákladná a jej výroba si vyžaduje nesmierne priemyselné úsilie, ktoré dokážu vynaložiť len tri-štyri krajiny na svete. Tento bod má kardinálny význam, pretože to môže znamenať, že objav atómovej bomby miesto zvratu dejín jednoducho iba urýchlí trendy, ktoré sú zjavné už zhruba jedno desaťročie.

Je všeobecne známe, že história civilizácie je prevažne históriou zbraní. Obzvlášť sa stále dookola poukazuje na spojenie objavu pušného prachu so zvrhnutím feudalizmu buržoáziou. A hoci nemám pochybnosti, že je možné uviesť výnimky, nazdávam sa, že nasledujúce pravidlo by sa dalo chápať vo všeobecnom zmysle ako pravdivé: obdobie, v ktorom je dominantná zbraň drahá alebo sa dá zhotoviť len komplikovane, býva obdobím despotizmu, kým v období, v ktorom dominuje lacná a jednoduchá zbraň, má šancu aj drobný človek. Tak napríklad tanky, bojové lode a bombardéry sú vo svojej podstate zbraňami tyranov, kým pušky, muškety, luky a ručné granáty sú vo svojej podstate zbraňami demokratickými. Komplikovaná zbraň robí silnejšieho silnejším, kým jednoduchá zbraň – pokiaľ sa na ňu nenájde odpoveď – čechrá perie tých slabších.

Slávna doba demokracie a národného sebaurčenia bola dobou muškety a pušky. Po vynáleze kresadlovej ručnice a pred objavom perkusnice bola mušketa pomerne efektívnou a súčasne jednoduchou zbraňou, ktorá sa dala vyrobiť takmer kdekoľvek. Vďaka kombinácii jej vlastností uspela americká vojna za nezávislosť i Francúzska revolúcia a z ľudového povstania urobila vážnejšiu záležitosť, ako by to bolo dnes. Po muškete prišla éra pušky so zadným nabíjaním. Bola to pomerne komplikovaná vec, ale ešte stále ju dokázalo vyrobiť niekoľko desiatok krajín, bola lacná, ľahko sa pašovala a šetrila strelivo. Aj ten najzaostalejší národ mohol pušky z toho či onoho zdroja získať, preto mohli Búri, Bulhari, Abesínci, Maročania – dokonca aj Tibeťania – bojovať za nezávislosť, niekedy aj s úspechom. Odvtedy však každý vývoj vojenskej techniky nahrával štátu pred jednotlivcom a priemyselným krajinám pred zaostalými. Počet mocenských centier sa stále znižuje. Už v roku 1939 dokázalo viesť vojnu vo veľkom meradle iba päť štátov a teraz sú to iba tri – a v konečnom súčte iba dva. Tento trend je zrejmý celé roky a niektorí pozorovatelia naň poukazovali už pred rokom 1914. Tento vývoj by mohol zvrátiť iba objav takej zbrane – alebo v širšom zmysle taký spôsob boja –, ktorá by nezávisela od obrovskej koncentrácie priemyselnej výroby.

Z rôznych príznakov možno vyvodiť, že Rusi zatiaľ tajomstvo atómovej bomby nepoznajú; na druhej strane panuje zhoda, že do niekoľkých rokov ho poznať budú. Takže máme pred sebou perspektívu dvoch či troch obrovských superštátov, z ktorých každý bude disponovať zbraňou schopnou zlikvidovať v priebehu niekoľkých sekúnd milióny ľudí a rozdeliť si svet medzi sebou. Dost' neuvážene sa dospelo k názoru, že to znamená väčšie a krvavejšie vojny a možno skutočný zánik mechanizovanej civilizácie. Predpokladajme však – a to je najpravdepodobnejší vývoj –, že veľké národy, ktoré prežijú, uzavrú tichú dohodu, že proti sebe navzájom atómovú bombu nepoužijú. A predpokladajme, že ju použijú len proti národom – prípadne im pohrozia jej použitím –, ktoré nie sú schopné prijať adekvátne odvetné opatrenia. V tomto prípade sme zase tam, kde sme boli, s jediným rozdielom, že teraz sa moc ocitne v ešte menšom počte rúk a vyhliadky podrobených národov a utláčaných tried budú ešte beznámejšie.

Keď James Burnham napísal *Revolúciu manažérov*, mnohí Američania považovali za pravdepodobné, že Nemci vyhrajú vojnu v Európe, a preto sa zdalo prirodzené, že euroázijskú pevninu ovládne skôr Nemecko ako Rusko, kým Japonsko zostane pánom východnej Ázie. Bol to síce chybný úsudok, ale to nemá vplyv na hlavný argument. Ukázalo sa, že Burnhamov geografický obraz nového sveta bol správny. Je čoraz zrejmejšie, že

zemský povrch sa parceluje na tri veľké ríše, každú uzatvorenú a odrezanú od styku s vonkajším svetom a ovládanú pod takým či onakým maskovaním samozvanou oligarchiou. Handrkovanie o vytýčenie hraníc ešte niekoľko rokov potrvá. Posledný z troch superštátov – východná Ázia, ovládaná Čínou – je zatiaľ skôr potenciálny než skutočný. No celkové smerovanie je nepochybné a každý vedecký objav ostatných rokov to urýchljuje.

Kedysi sa hovorilo, že lietadlo „zrušilo hranice“; v skutočnosti sa hranice od chvíle, keď sa lietadlo stalo vážnou zbraňou, nepriepustne uzavreli. Od rozhlasového vysielania sa kedysi očakávala propagácia medzinárodného porozumenia a spolupráce, no stal sa z neho nástroj na izolovanie jedného národa od druhého. Atómová bomba môže tento proces dokončiť tým, že olúpi vykorisťované triedy a národy o všetku silu postaviť sa na odpor a pozdvihne majiteľov bomby z vojenského hľadiska na jednu úroveň. Keďže nedokážu poraziť jeden druhého, budú pravdepodobne spoločne ovládať svet a je ťažké predvídať, čo okrem pomalých a neočakávaných demografických zmien by mohlo túto rovnováhu narušiť.

Ostatných štyridsať-päťdesiat rokov nás pán H. G. Wells a ďalší varujú, že človek ohrozuje sám seba svojimi vlastnými zbraňami a svet ovládnu mravce alebo iný spoločenský živočíšny druh. Každý, kto videl trosky nemeckých miest, si dokáže niečo také prinajmenšom predstaviť. Keď sa však pozrieme na svet ako celok, posun v ňom nenastáva smerom k anarchii, ale k opätovnému zavedeniu otroctva. Možno nepostupujeme k všeobecnému rozvratu, ale k hrôzostrašne stabilnej epoche starovekých otrokárskejších ríš. O teórii Jamesa Burnhama sa veľa diskutovalo, no doposiaľ len málokto uvažoval o jej ideologických dôsledkoch – teda o tom aký svetonázor, aké presvedčenie a aká spoločenská štruktúra by asi prevládli v štáte, ktorý by bol súčasne neporazitelný a v stave trvalej „studenej vojny“ so svojimi susedmi.

Keby sa atómová bomba ukázala ako vec, ktorú možno vyrobiť ľahko a lacno ako bicykel alebo budík, možno by nás to uvrhlo späť do barbarstva, no na druhej strane by to mohlo znamenať koniec národnej suverenity a vysoko centralizovaného štátu. Ak ide, ako sa ukazuje, o vzácny a nákladný objekt, ktorého výroba je rovnako komplikovaná ako výroba bojovej lode, je pravdepodobnejšie, že to znamená koniec vojen vo veľkom rozsahu na úkor nekonečného predlžovania „mieru, ktorý nie je mierom“.

— —

Je taká teória, zatiaľ presne neformulovaná ani nepomenovaná, ktorá sa dosť zoširoka prijíma a predkladá vždy, keď je potrebné ospravedlniť nejaký čin, ktorý je v rozpore so zmyslom bežného človeka pre slušnosť. Kým sa nenájde nejaký lepší názov, mohla by sa nazývať teóriou katastrofického gradualizmu. Podľa tejto teórie nemožno nič dosiahnuť bez krviprelievania, lží, tyranie a nespravodlivosti, ale na druhej strane nemožno očakávať žiadnu zásadnú zmenu k lepšiemu ani ako výsledok hoci aj toho najväčšieho obratu. História nevyhnutne napreduje prostredníctvom pohrôm, ale každá nasledujúca doba bude rovnako zlá alebo skoro taká zlá ako predchádzajúca. Človek nemôže protestovať proti čistkám, deportáciám, tajnej polícii a tak ďalej, pretože to je cena, ktorú treba zaplatiť za pokrok; na druhej strane sa „ľudská povaha“ vždy postará, aby to bol pokrok pomalý, ba dokonca nepozorovateľný. Ak namietate proti diktatúre, ste reakcionár, ale ak očakávate od diktatúry niečo dobré, ste sentimentalista.

V súčasnosti sa táto teória najčastejšie používa na ospravedlnenie Stalinovho režimu v ZSSR, no mohla by sa použiť – a za príhodných okolností by sa použila – aj na obhajobu iných foriem totalitarizmu. Je to výsledok zlyhania októbrovej revolúcie – teda zlyhania v tom zmysle, že nenaplnili nádeje, ktoré vyvolávala pred dvadsiatimi piatimi rokmi. Ruský režim spáchal v mene socializmu takmer každý mysliteľný zločin, ale súčasne sa vyvíjal smerom od socializmu, jedine ak by sa tento termín redefinoval tak, že by ho žiadny socialista v roku 1917 neprijal. Ten, kto si toto pripustí, má len dve možnosti. Buď jednoducho odmietne celú teóriu totality, ale na to má odvahu len málo anglických intelektuálov, alebo sa pri druhej možnosti uchýli ku katastrofickému gradualizmu. V takejto situácii sa obvykle argumentuje: „Keď sa rúbe les, lietajú triesky.“ A ak na to odpoviete: „Áno, ale kde je teda nejaké drevo?“, odpoveď bude pravdepodobne znieť: „Ach, všetko naraz predsa nejde.“

Tento argument nás tlačí späť do histórie, aby sa dokázalo, že každý pokrok nastal len za cenu odporných zločinov, lebo inak to nebolo možné. Príkladom býva obvykle zvrhnutie feudalizmu buržoáziou, ktoré akoby malo byť predznamenaním zvrhnutia kapitalizmu socializmom v našej dobe. Podľa toho mal byť kapitalizmus kedysi pokrokovou silou, a preto možno jeho zločiny ospravedlniť či prinajmenšom označiť za nevýznamné. Takto vyčítal v nedávnom čísle časopisu *New Statesman* pán Kingsley Martin Arthurovi Koestlerovi, že mu chýba správna „historická

perspektíva“, a porovnával Stalina s Henrichom VIII. Pripustil, že Stalin napáchal hrozné veci, ale to sa vyrovnalo tým, že slúžil veci pokroku, čo zopár miliónov „zlikvidovaných“ nesmie zatieniť. Podobne ani povaha Henricha VIII. nebola bez chyby, ale napokon umožnil vznik kapitalizmu, čím sa to vyrovnalo, a preto ho možno považovať za priateľa ľudstva.

Pravdupovediac, Henrich VIII. sa Stalinovi veľmi nepodobá, to by už bola lepšia analógia s Cromwellom. Ale aj keby sme pripustili význam Henricha VIII., aký mu prisudzuje pán Martin, kam by nás táto argumentácia doviedla? Henrich VIII. umožnil vzostup kapitalizmu, ktorý viedol k hrôzam priemyselnej revolúcie a tým k cyklu obrovských vojen, z ktorých nasledujúca by mohla pokojne zničiť celú civilizáciu. Keď teda celý tento proces sprehľadníme, môžeme to formulovať takto: „Henrichovi VIII. je možné odpustiť všetko, lebo v konečnom dôsledku nám on umožnil, aby sme sa mohli rozmetať na kúsky atómovými bombami.“ K podobným absurditám vás to privedie aj vtedy, ak činíte Stalina zodpovedným za našu súčasnú situáciu a za budúcnosť, ktorá sa pred nami črtá, a súčasne trváte na podpore jeho politiky. Pohnútky anglických intelektuálov, ktorí podporujú ruskú diktatúru, sa podľa mňa odlišujú od toho, čo priznávajú na verejnosti, ale je logické prehliadať tyranie a masakre, ak sa predpokladá, že pokrok je nevyhnutný. Ak je každá epocha v tomto zmysle lepšia ako predchádzajúca, tak možno ospravedlniť každý zločin alebo pomätenosť, ktoré posúvajú historický pokrok vpred. Ak sa niekto nazdával, že zhruba v období rokov 1750 až 1930 šlo o spoľahlivo zmerateľný pokrok, dalo sa mu odpustiť. Niečo také je však v poslednom čase čoraz ťažšie, preto ten katastrofický gradualizmus. Pácha sa jeden zločin za druhým, jedna vládnuca trieda strieda druhú, babylonská veža sa dvíha a znovu sa rúca, ale človek nesmie tomuto procesu vzdorovať – vlastne musí byť pripravený aplaudovať akejkoľvek podlosti, ktorá sa deje –, pretože toto je nejakým mystickým spôsobom v očiach Božích či v očiach Marxových pokrok. Alternatívou by bolo zastaviť sa a zvážiť, (a) do akej miery je história vopred daná a (b) čo znamená pokrok. V tejto chvíli je potrebné povolať jogína, aby skorigoval komisára.

V eseji, ktorá vyvolala veľkú diskusiu,* sa Koestler podľa všeobecného názoru prikláňa na jogínovu stranu. Ale ak si postavíme jogína a komisára

* *Jogín a komisár* – slávna esej Arthura Koestlera z roku 1945, v ktorej autor rozvíja filozofickú úvahu, ako dosiahnuť „nebo na zemi“ dvomi cestami: komisár ako materialista chce zmeniť spoločnosť akýmikoľvek prostriedkami, kým jogín ako duchovne založený človek a metafyzik chce zmeniť jednotlivca dôrazom na etickú čistotu. (Pozn. prekl.)

na opačné póly, má Koestler v skutočnosti bližšie skôr ku komisárovi. Verí v čin, pokiaľ to je potrebné, tak aj v násilie, vo vládu, a teda aj v posuny a kompromisy, ktoré nemožno od vládnutia oddeliť. Podporoval vojnu a predtým Ľudový front. Od chvíle, keď sa objavil fašizmus, bojoval proti nemu zo všetkých síl a roky bol členom komunistickej strany. Dlhú kapitolu v jeho knihe, v ktorej kritizuje ZSSR, však kazí lojalita k starej strane, ktorej sa akosi nedokáže zbaviť, z čoho plynie jeho sklon posúvať všetko zlé, čo sa stalo, až do obdobia po Stalinovom nástupe. Ja sa však nazdávam, že by sa malo pripustiť, že všetko semeno zla tam bolo zasiate už na začiatku a že by to v zásade nebolo iné, či by to mal pod palcom Lenin, alebo Trockij. Koestler je tým posledným, kto by tvrdil, že všetko sa dá napraviť, ak si budeme v Kalifornii spytovať dušu. Netvrdí ani to, čo obvykle vyhlasujú náboženský myslitelia, že najprv musíme „zmeniť svoje srdce“ a potom nastane skutočné zlepšenie aj v politike. Aby som priamo citoval jeho slová:

„Nespasí nás ani svätec, ani revolucionár, len syntéza oboch. Nevieť však, či to dokážeme. Ale ak si odpovieme záporne, asi nemôžeme odôvodnene dúfať, že dokážeme zabrániť zničeniu európskej civilizácie, či už pôjde o absolútnu vojnu, ktorá bude nasledovať po vojne totálnej, alebo o inváziu Byzantíncov – a to v priebehu niekoľkých desaťročí.“

K takejto „zmene srdca“ musí dôjsť, no nestane sa to naozaj, ak každý krok nevyústi v čin. Na druhej strane žiadna zmena v štruktúre spoločnosti sa nemôže sama osebe zavrieť zlepšením. Socializmus sa kedysi definoval ako „spoločné vlastníctvo výrobných prostriedkov“, no dnes už vidno, že ak spoločné vlastníctvo neznamena nič iné než centralizované riadenie, len to dláždí cestu novej forme oligarchie. Centralizované riadenie je síce nevyhnutnou podmienkou socializmu, ale samo osebe socializmus nesplodí, tak ako môj písací stroj sám osebe nesplodí článok, ktorý teraz píšem. Jedna revolúcia za druhou v priebehu histórie – hoci obvykle priniesla dočasnú úľavu, ako keď sa chorý človek prevráti na posteli na druhý bok – viedla jednoducho iba k zmene pánov, pretože tam nebola vážna snaha zničiť inštinktívnu túžbu po moci, alebo ak už niekto takú snahu vynaložil, bol to iba svätec, teda jogín, teda človek, ktorý spasí svoju dušu za cenu toho, že neberie ohľad na spoločenstvo okolo seba. V myšliach aktívnych revolucionárov a v každom prípade tých, ktorí „to dokázali“, sa túžba po spravodlivej spoločnosti napokon vždy osudovo prepojí s úmyslom zabezpečiť moc sebe.

Koestler hovorí, že sa musíme naučiť techniku kontemplácie, ktorá „zostáva jediným zdrojom, ktorý nás môže previesť úskalím etických dilem, kde zlyhávajú praktické kritériá spoločenskej užitočnosti“. „Kontempláciu“ chápe ako „nechcieť nič chcieť“, teda schopnosť premôcť túžbu po moci. Praktickí ľudia nás doviedli až na okraj priepasti a intelektuáli, v ktorých prijatie silovej politiky zabilo najprv zmysel pre morálku a potom aj zmysel pre realitu, nás nabádajú, aby sme aj tak kráčali rezko vpred a nemenili smer. Koestler zastáva názor, že história nie je vo všetkých okamihoch vopred daná, ale existujú body zvratu, v ktorých sa ľudstvo môže slobodne rozhodnúť pre lepšiu či horšiu cestu. Jedným z takých bodov zvratu (ktorý sa tu ešte neobjavil, keď som písal svoju knihu) je atómová bomba. Buď sa jej zriekneme, alebo nás zničí. No zrieť sa jej si vyžaduje morálne i politické úsilie. Koestler volá po „novom bratstve v novej duchovnej klíme, ktorého vodcovia by boli zviazaní sľubom chudoby, aby sami žili životom más, a týmto vodcom by zákony bratstva bránili získať nekontrolovateľnú moc“. K tomu dodáva: „Ak sa to zdá utopické, tak je socializmus utópiou.“ Ale nemusí to byť utópia – jeho samotné pomenovanie bude možno o niekoľko generácií len spomienkou –, ak by sme dokázali uniknúť bludom „realizmu“. Lenže to sa nestane bez zmeny v srdciach jednotlivcov. Do tej miery, ale nie viac, má jogín na rozdiel od komisára pravdu.

— —

ŠPORTOVÝ DUCH

Tribune, 14. decembra 1945

Teraz, keď sa skončila krátka návšteva futbalového tímu Dynamo,* je možné verejne povedať to, o čom pred príchodom tohto klubu hovorili mnohí mysliaci ľudia v súkromí. Šport je totiž spoľahlivou cestou, ako rozduchať nevraživosť, a ak má taká návšteva vôbec nejaký dosah na anglicko-sovietske vzťahy, tak ich môže urobiť ešte o niečo horšími, než boli dovtedy.

Ani noviny nedokázali skryť, že prinajmenšom v dvoch zápasoch zo štyroch to bolo dosť vyhrotené. Niektorí z tých, ktorí to videli, mi povedali, že v zápase proti Arsenalu sa jeden britský a jeden ruský hráč

* Ide o slávne turné dobrej vôle futbalového klubu Dynamo Moskva v novembri 1945, v rámci ktorého sa sovietske mužstvo stretlo s klubmi Chelsea, Cardiff City, Arsenal a Glasgow Rangers. (Pozn. prekl.)